

Włodzimierz Kamiński

Wielofunkcyjny rozwój wsi w aspekcie przewycięzania przeludnienia agrarnego

**(sprawozdanie z międzynarodowej konferencji;
Kraków, 8–9 grudnia 1994 r.)**

Konferencja ta, dotycząca podstawowych obecnie problemów wsi i obszarów wiejskich w Polsce, została zorganizowana przez Katedrę Ekonomiki i Organizacji Rolnictwa Akademii Rolniczej w Krakowie pod kierunkiem prof.dr. hab. Eugeniusza Otolińskiego. Wśród uczestniczących w niej ok. 200 osób byli przedstawiciele nauki i praktyki rolniczej oraz władz, jak również zagraniczni naukowcy z 10 krajów: Austrii, Bułgarii, Czech, Estonii, Indii, Niemiec, Słowacji, Stanów Zjednoczonych, Szwecji i Węgier. W skład Komitetu Honorowego Konferencji wchodził Rektor AR w Krakowie, przedstawiciele kierownictwa Ministerstwa Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej oraz Centralnego Urzędu Planowania, a także wojewodowie 5 województw południowej Polski.

W czasie konferencji ogłoszono i przedyskutowano ponad 50 referatów naukowych, w tym 15 referatów zagranicznych. Z uwagi na ich wysoką wartość teoretyczno-naukową oraz podstawowe znaczenie dla rozwiązywania aktualnych, trudnych praktycznych problemów rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce Redakcja zamieszcza obszernie merytoryczne sprawozdanie z tej międzynarodowej konferencji, wyodrębniając: referaty plenarne (autorów polskich), referaty autorów zagranicznych oraz referaty sekcyjne (autorów polskich).

Całość materiałów konferencyjnych będzie opublikowana w Zeszytach Naukowych — seria Sesje Naukowe Akademii Rolniczej w Krakowie.

A. Referaty plenarne

1. Zgodnie z programem obrady zostały rozpoczęte referatem wprowadzającym *K. Duczkowskiej-Małysz* i *M. Duczkowskiej-Piaseckiej* (Warszawa) pt. „Przedsiębiorczość lokalna jako droga łagodzenia bezrobocia na obszarach wiejskich”. W Polsce, podobnie jak i w krajach wysoko rozwiniętych, ogólny proces rozwoju gospodarczego będzie zmierzał w kierunku powstawania nowoczesnych struktur społeczno-gospodarczych.

Na obszarach wiejskich relatywnemu zmniejszeniu rangi rolnictwa na rzecz przetwórstwa i dystrybucji żywności towarzyszyć będzie modernizacja i umacnianie gospodarstw silnych, odchodzenie zaś od produkcji rolnej jednostek słabych i nieefektywnych. Niezbędnym jednak warunkiem zaistnienia tego procesu jest aktywizacja działalności pozarolniczej, zmiany w rolnictwie nie mogą się bowiem dokonać bez zmian w sferze pozarolniczej.

Zarówno dla Polski, jak i jej poszczególnych regionów podstawowe znaczenie dla wzrostu poziomu dobrobytu będzie miała pozarolnicza działalność gospodarcza. Należy ją przeto postrzegać jako napędową siłę rozwoju ekonomicznego, stwarzającą szansę:

- na przechodzenie ludności rolniczej do pracy poza rolnictwem,
- na uprzemysławianie rolnictwa,
- na urbanizację wsi,
- na korzystne zmiany struktury agrarnej.

W referacie przedstawiono wyniki badań (w tym ankietowych), przeprowadzonych w latach 1992–1993 na zlecenie Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej; badania te dotyczyły regionalnych programów ożywienia przedsiębiorczości na wsi i w rolnictwie. Dowiodły one, że sytuacja obszarów wiejskich u progu zmiany systemu społeczno-gospodarczego nie jest łatwa, brak jest środków finansowych, kadr specjalistów, występuje wyraźny niedostatek miejsc pracy poza rolnictwem, znaczne są trudności ze zbytem produktów rolnych. Z drugiej strony, na obszarach wiejskich występują pokaźne zasoby wolnej siły roboczej (bezrobocie jawne i ukryte).

Jednocześnie niepokojąca jest znaczna przewaga postaw tradycyjnych, inercyjnych, polegających na braku inicjatywy i oczekiwaniu na propozycje od mitycznych pracodawców, postaw nacechowanych brakiem wiary we własne siły, a zarazem będących postawami roszczeniowymi. Główne, niełatwe problemy, przed którymi stoją gminy, to:

- nowe miejsca pracy poza rolnictwem (w celu opanowania bezrobocia),
- niedorozwój infrastruktury technicznej i społecznej,
- unowocześnienie gospodarstw rolnych.

Jak wynika z badań, dość dynamicznie rozwija się sektor prywatny przedsiębiorczości (chałupnictwo, drobne zakłady przemysłu terenowego, kooperacja i usługi). Otwieranie drobnych przedsiębiorstw, najczęściej firm prywatnych, i różnego typu

spółek oznacza szansę obszarów wiejskich, związaną z aktywizacją lokalnej siły roboczej, a także ekonomicznym awansem tych terenów. Cenną właściwością drobnego sektora jest zwłaszcza jego elastyczność w dostosowywaniu się do zmian ekonomicznych i do wyzwań rynku, dopasowanie do wymogów regionu i mikrośrodowiska, zdolność do wykorzystania rozproszonych zasobów (surowców, siły roboczej), stosowanie prostych form pracy, lokalizacja zakładów wg potrzeb, a także zdolność do wprowadzania innowacji i inwestycji modernizacyjnych.

Niestety, okazało się, że w żadnym stopniu instytucje publiczne (w tym banki) nie partycypują w powodzeniu funkcjonowania ww. firm. Nie powstały jeszcze trwałe więzi między wsią i miastem w zakresie przedsiębiorczości, nie rozwinęła się też integracja, mimo iż zespalanie pozarolniczego kapitału z rolnictwem i wypychanie do zajęć pozarolniczych siły roboczej zbędnej w rolnictwie jest koniecznością historyczną.

Dalszy rozwój przedsiębiorczości wiejskiej w dużym stopniu zależeć będzie od zdolności wyzwolenia sił ekonomicznych, dynamizujących rozwój i od wyeliminowania trudności pojawiających się zarówno na szczeblu lokalnym, jak i ogólnokrajowym.

2. *J. Okuniewski* (Warszawa) w referacie pt. „Bezrobocie a pozarolnicze funkcje rozwoju wsi” stwierdził, że powojenne półwiecze w Europie przyniosło ogromny postęp techniczny w przemyśle i w rolnictwie, znaczący rozwój oraz głębokie zmiany struktury gospodarki wszystkich krajów europejskich. Między innymi nastąpiła masowa migracja ze wsi do miast i głęboki spadek zatrudnienia w rolnictwie. Jednocześnie na obszarach wiejskich zwiększała się liczba pracujących poza rolnictwem i łączących prace zarobkowe z prowadzeniem gospodarstw rolnych. Ostatnio jednak wprowadzone dawniej systemy, zaczęły tracić swą poprzednią skuteczność. Nowy system promowania wielokierunkowego rozwoju obszarów wiejskich i wzrostu udziału pozarolniczej działalności gospodarczej na wsi stał się absolutną koniecznością. Stajemy zatem wobec obiektywnego i historycznego procesu dezagraryzacji gospodarki narodowej, w tym także dezagraryzacji obszarów wiejskich.

W Polsce w okresie transformacji ustrojowej proces dezagraryzacji obszarów wiejskich jest bardzo trudny i złożony. Na wsi bezrobocie jawne i utajone (czyli przeludnienie agrarne) można szacować łącznie na około 1,4 mln osób. Oznacza to, że co szósty mieszkaniec wsi w wieku produkcyjnym nie ma pracy. Pracy tej w rolnictwie brakuje. Dlatego nie wolno traktować wsi jako wyłącznie miejsca produkcji żywności dla miast, lecz intensywnie rozwijać pozarolnicze funkcje obszarów wiejskich. Do nich autor zaliczył następujące: 1) działalność przemysłową i rzemieślniczą, 2) usługi z zakresu regeneracji sił i zdrowia, 3) funkcje rezydencjalno-socjalne, 4) ekologiczne i kulturowe funkcje wsi. Ku takiej wielofunkcyjnej wsi zmierza Europa i ku takiej powinna też zmierzać i Polska, z tym że wobec dużego zróżnicowania gmin

i ich otoczenia każda gmina musi poszukiwać własnych dróg i sposobów ograniczania bezrobocia i przeludnienia agrarnego.

Szczególne trudności w tym zakresie dotyczyć będą obszarów wiejskich położonych peryferyjnie i nie posiadających rozwiniętej infrastruktury, zwłaszcza na słabych glebach i na terenach górskich. O powodzeniu walki z bezrobociem i o rozwoju wielofunkcyjnym wsi decydować będzie przede wszystkim aktywność i przedsiębiorczość lokalnych społeczności oraz ich przekonanie do szerokiej społecznej partycypacji w realizacji podjętych zamierzeń.

3. *T. Hunek* (Warszawa) w referacie pt. „Rynkowe determinanty rozwoju sektora żywnościowego w Polsce” podjął próbę makroekonomicznej oceny sytuacji rolnictwa oraz rynkowych uwarunkowań spożycia żywności w ramach reformującej się gospodarki polskiej. Są to dylematy o kapitalnym znaczeniu, ważne zarówno dla ogólnej kondycji ekonomicznej rolnictwa i całego sektora żywnościowego w naszym kraju, jak i dla stanowiącej przedmiot konferencji tematyki przeludnienia agrarnego i bezrobocia. Obecnie nasze rolnictwo znajduje się w bardzo specyficznym stadium transformacji od gospodarki centralnie planowanej do zorientowanej rynkowo, od autarkicznej do otwartej na rynek międzynarodowy. Oznacza to sytuację zdecydowanie przejściową: uwarunkowania poprzedniego systemu gospodarczego przestały oddziaływać, nowe zaś znajdują się dopiero *in statu nascendi*. Potrzebne jest zatem sformułowanie nowej filozofii gospodarowania rolniczego i funkcjonowania sektora żywnościowego, w której rynek i gra rynkowa odgrywać będą podstawową rolę.

Definiując teoretycznie kategorię rynku, można określić rynek jako pewien wieloczynnikowy, wieloaspektowy i wielopodmiotowy proces o wielu uwarunkowaniach. Rynek, poprzez konfrontację różnych racji, jest najlepszym systemem weryfikacji społecznej wartości i usług, a pośrednio producentów i nabywców, a także całej gospodarki narodowej i jej gałęzi. Rynek nie jest jednak uważany za doskonały, stąd powstają określone ideologie, np. społecznej gospodarki rynkowej, oraz wprowadza się elementy interwencjonizmu państwowego, głównie w rolnictwie i sektorze żywnościowym.

Kreowanie systemu gospodarki rynkowej okazuje się procesem skomplikowanym i konfliktogennym, z trudem torującym sobie drogę wbrew prawie półwiecznej dyskredytacji reguł rynkowych i wbrew społecznym przyzwyczajeniom do utartych reguł zachowań w systemie centralnie planowanej gospodarki. Koszty społeczne reformowania gospodarki są wysokie i obejmują spadek konsumpcji (tj. standardu bytowania), inflację, bezrobocie oraz czasowo nieefektywną alokację kapitału i siły roboczej. Mimo to należy — wśród strategii reform — wybrać terapię radykalną („szokową”) po to, by możliwie szybko osiągnąć sukces w transformacji zniszczonej gospodarki przez nadanie jej cech racjonalności i dynamizmu, niezbędnych dla stworzenia nowego ładu gospodarczego.

W referacie krytycznie omówiono wyniki (osiągnięcia i dylematy) reformowania polskiego rolnictwa w latach 1988–1994 w kierunku nadania mu orientacji rynkowej.

Za podstawowe wyznaczniki konsumpcji żywności w procesie reform autor uznał: 1) dążenie do ochrony relatywnie wysokiego poziomu konsumpcji żywności (za cenę ograniczenia nieżywnościowych elementów konsumpcji), 2) ekonomizację rynku żywnościowego (wyeliminowanie systemu dotacji), 3) racjonalizację modelu spożycia żywności, 4) obniżenie społecznych kosztów funkcjonowania sektora żywnościowego. Obecnie w Polsce, w wyniku oddziaływania tych czynników, popyt na żywność stał się kategorią w pełni realną i rzeczywistą.

4. W referacie pt. „Warianty wielofunkcyjnego rozwoju wsi — uwarunkowania przestrzenne” *W. Kamiński* (Warszawa) stwierdził, że wielofunkcyjny rozwój wsi i obszarów wiejskich może występować w bardzo zróżnicowanych formach, postaciach i proporcjach, obejmujących: rolniczą działalność produkcyjną; działalność pozarolniczą, związaną bezpośrednio z rolnictwem; działalność pozarolniczą nie związaną bezpośrednio z rolnictwem (lub w ogóle z nim nie związaną).

Warianty wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich pozostają pod bardzo silnym wpływem uwarunkowań przestrzennych i muszą uwzględniać specyfikę regionalną. Decydują o tym — omówione w referacie — czynniki regionalizacji wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich, a zwłaszcza czynniki demograficzne, przyrodnicze, kapitałowe, infrastrukturalne oraz polityka regionalna państwa (m.in. system kredytowy, podatkowy i edukacyjny) i inne. Następnie w referacie scharakteryzowano — znane w literaturze — próby sprecyzowania regionalnych typów i modeli wielofunkcyjnego rozwoju wsi i obszarów wiejskich (wg Falkowskiego, Stoli i Szczęsnego) oraz dotyczące tej problematyki rządowe założenia polityki społeczno-gospodarczej dla wsi, rolnictwa i gospodarki żywnościowej do 2000 r.

Zalety i korzyści wielofunkcyjnego rozwoju wsi i obszarów wiejskich są na ogół dobrze znane. Stwarza on dla wsi wiele szans, ale musi się liczyć z istniejącymi zagrożeniami (które są również przestrzennie zróżnicowane).

Pojęcia „wielofunkcyjny rozwój wsi” oraz „wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich”, aczkolwiek do siebie zbliżone, nie są tożsame. W szczególności może nawet występować taki typ wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich, który oznacza destrukcję struktur wsi, rozumianych w sensie socjologicznym. Powodzenie wielofunkcyjnego rozwoju wsi w znacznym stopniu zależy od tego, kto jest podmiotem tego rozwoju. Jeśli ten podmiot przychodzi z zewnątrz, bardzo często może traktować obszary wiejskie w sposób jednostronnie instrumentalny i eksploatorski ze wszystkimi wynikającymi z tego ujemnymi konsekwencjami dla lokalnych społeczności wiejskich. Jeśli natomiast podmiotem jest ludność wiejska (na zasadzie indywidualnej przedsiębiorczości), w formach spółdzielczych czy w postaci inicjatyw samorządowych itp.), wówczas wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich będzie jednocześnie i automatycznie oznaczać wielofunkcyjny rozwój wsi, prowadząc do poprawy dobrobytu ludności wiejskiej. Wszelkimi siłami i środkami polityki regionalnej ten właśnie wariant należy szczególnie popierać.

5. W referacie pt. „Rozwój agrobiznesu warunkiem restrukturyzacji zatrudnienia w rolnictwie” *J. Fereniec* (Siedlce) przedstawił koncepcję agrobiznesu jako systemu produkcji, przetwórstwa i dystrybucji żywności w ścisłym powiązaniu dochodu gospodarstw z przemysłem spożywczym i obsługą produkcyjną gospodarki żywnościowej.

Zwłaszcza w krajach o wielkim przeludnieniu agrarnym, do których należy Polska, utworzenie i rozwój agrobiznesu może doprowadzić do korzystnego przesunięcia siły roboczej z gospodarstw rolnych do sfery obsługi produkcyjnej rolnictwa. Zmiany te są tym bardziej potrzebne, że struktury naszego rolnictwa są, w porównaniu z Zachodnią Europą, opóźnione przynajmniej o 50 lat. Przeludnienie agrarne, które w Polsce międzywojennej szacowano na 6 mln ludzi zbędnych na wsi, jest nadal duże. Niezbędne jest zatem zwiększenie średniego obszaru gospodarstwa rolnego oraz zmniejszenie liczby gospodarstw rolnych, a także liczby zatrudnionych w rolnictwie. Ludzie ci, uwolnieni od bezpośredniej pracy w rolnictwie, winni znaleźć zatrudnienie w agrobiznesie, którego utworzenie w Polsce jest wielkim zadaniem ekonomicznym i społecznym.

W referacie przedstawiono również stan i osiągnięcia agrobiznesu na przykładzie USA i Francji. Na tym tle autor proponuje utworzenie gminnych centrów obsługi agrobiznesu (tj. ośrodków handlowo-usługowo-przetwórczych) dla wspierania agrobiznesu (z dużym zatrudnieniem ludności dotychczas rolniczej w zawodach pozarolniczych) i popierania wielofunkcyjnego rozwoju wsi. Spośród instytucji gminnych najważniejsze znaczenie powinna mieć spółdzielczość rolnicza, której problematykę i rolę przedstawiono w referacie na podstawie badań ankietowych, wykonanych w 12 wybranych gminach.

W Polsce nadal istnieje wadliwa struktura zatrudnienia w agrobiznesie. Zbyt dużo ludzi jest zatrudnionych bezpośrednio w gospodarstwach rolniczych, a zbyt mało w obsłudze produkcyjnej i przetwórstwie spożywczym. Dokonanie istotnych zmian w tej strukturze jest niezbędnym warunkiem stworzenia nowoczesnego agrobiznesu. Zbudowanie w Polsce agrobiznesu na wzór krajów EWG i USA jest długofalowym zadaniem historycznym. Sami rolnicy nie są jednak w stanie tego dokonać, potrzebny jest tu wkład całej gospodarki narodowej.

6. „Propozycje ograniczenia bezrobocia w aspekcie realizacji Małopolskiego Programu Polityki Rolnej” były treścią referatu, który — w na podstawie danych, dotyczących woj. tarnowskiego — przedstawił *W. Woda* (Tarnów). Mimo iż stopa bezrobocia jest tu niższa od średniej krajowej, to jednak bezrobocie w woj. tarnowskim ma pewne szczególnie negatywne cechy, jak młody wiek bezrobotnych, znaczny odsetek absolwentów oraz długi czas oczekiwania na pracę. Około 2/3 liczby zarejestrowanych bezrobotnych przypada na wieś, a 1/3 na miasto, co jest niemal dokładnym odbiciem struktury całej populacji w województwie i świadczy o zbliżonym zagrożeniu bezrobociem zarówno w miastach, jak i na obszarach wiejskich. Jednak poza bezrobociem zarejestrowanym istnieje na wsi jeszcze bezrobocie utajone

i dopiero łączne traktowanie obu tych kategorii pozwala ocenić poziom bezrobocia agrarnego. W przeprowadzonych w 1992 roku badaniach reprezentacyjnych wykazano, że ponad 40% osób określających się jako bezrobotne z różnych powodów nie dokonało rejestracji. Podaną wielkość można przyjąć jako szacunek potencjalnego ukrytego bezrobocia na obszarach wiejskich regionu.

W wyniku współpracy 7 południowych województw powstał w 1994 r. „Małopolski Program Polityki Rolnej”, precyzujący kierunki regionalnej polityki rolnej. Jednym z ważnych efektów realizacji tego programu będzie właściwe zagospodarowanie nadwyżek siły roboczej, występujących na wsi w formie bezrobocia agrarnego. Ocenia się, że w woj. tarnowskim problem ten dotyczy co najmniej 20 tysięcy osób. Należy tu rozwijać produkcję rolną o wysokiej pracochłonności i intensywności, duże możliwości tkwią m.in. również w rozwoju rolnictwa ekologicznego oraz w podejmowaniu prac wzbogacających gminną infrastrukturę techniczną. W warunkach wolnorynkowych wiele zależy od indywidualnej przedsiębiorczości, wspieranej aktywną polityką odpowiednich ośrodków decyzyjnych.

7. *E. Lelito* (Kraków) przedstawił „Strategię transformacji wsi w strefie przeludnienia agrarnego”. Strefa ta obejmuje 13 województw Polski Południowo-Wschodniej. Ich gospodarkę ukształtowały procesy historyczne, przyrodnicze i społeczno-ekonomiczne, dlatego jest ona przestrzennie zróżnicowana. Można tu wyróżnić 4 obszary funkcjonalne: 1) rolnictwo obszarów górskich; 2) obszary przeludnione agrarnie, położone w obrębie aglomeracji; 3) obszary przeludnione agrarnie, oddalone od wielkich rynków zbytu; 4) tzw. rolnicze zagłębia żywnościowe. Strategia rozwoju tych obszarów będzie warunkowana aktualnym stanem rozwoju gospodarki, w tym szczególnie gospodarki żywnościowej. Niezbędna jest zwłaszcza poprawa i optymalizacja proporcji między ziemią, pracą i kapitałem, co powinno doprowadzić do poprawy struktury agrarnej, do rozwoju wielofunkcyjnej działalności gospodarstw rolnych i do uprzemysłowienia wsi.

Skala problemów wymagających rozwiązania jest tu ogromna, gdyż nadwyżki siły roboczej w badanych 13 województwach szacuje się na blisko 850 tysięcy osób.

W ramach możliwych do przewidzenia scenariuszy przyszłego rozwoju obszarów wiejskich autor omówił 3 z nich: ekstrapolacji, wielofunkcyjnego rozwoju wsi i farmeryzacji.

8. „Przeludnienie agrarne i bezrobocie ukryte a przyszłość wsi małopolskiej — drogi wyjścia” to temat referatu, który przedstawił *S. Moskal* (Kraków). Kluczowy dla Małopolski problem przeludnienia agrarnego wymaga rozwiązań dostosowanych do specyfiki regionu. Powinny one uwzględnić dokonujące się na wsi procesy adaptacyjne oraz postawy, opinie i preferencje społeczno-zawodowe ludności.

Badania przeprowadził autor w 1993 roku na próbie 437 rodzin użytkujących powyżej 0,5 ha w 8 gminach województw: bielskiego, krakowskiego, nowosądeckiego i tarnowskiego.

Dla znacznej części rodzin wiejskich w Małopolsce gospodarstwo rolne nie jest głównym, lecz pomocniczym źródłem dochodu, dostarczając zarazem zajęcia — niestety niskoproduktywnego — tym wszystkim, którzy z różnych powodów nie mają innego. Gdy gospodarstwo rolne jest podstawą utrzymania rodziny, brakuje na ogół perspektyw jego rozwoju z uwagi na zbyt mały potencjał produkcyjny. W tej sytuacji dla większości rodzin chłopskich w Małopolsce praca zarobkowa (poza rolnictwem) stała się więc koniecznością. Dwuzawodowość stała się w tym regionie rozwiązaniem wysoko cenionym, wręcz preferowanym, podczas gdy opcja rolnicza, a także tendencje migracyjne są słabe. Najlepszym rozwiązaniem byłoby tworzenie na terenach wiejskich nowych, licznych miejsc pracy zarobkowej (np. w drobnym przemyśle i usługach), co pozwoliłoby zagospodarować miejscowe rezerwy siły roboczej, a także przebudować potencjał produkcyjny rolnictwa, przy zachowaniu jego dwuzawodowego charakteru. Takie rozwiązanie nie pozostałoby bez pozytywnego wpływu na dochody, a tym samym na zamożność i na standard cywilizacyjny wsi.

Niezbędna jest tu właściwa ogólna polityka państwa, wiele jednak mogą zrobić same zainteresowane gminy.

Popieranie dwuzawodowości i pozarolniczej pracy zarobkowej na wsi nie może się odbywać przy zaniedbywaniu działalności rolniczej. Wprawdzie obecnie wieś małopolska psychicznie odwróciła się od rolnictwa, to jednak istnieje zawarty w nim znaczny potencjał. Pobudzanie i wspieranie samoorganizowania się producentów rolnych należy uznać za drugi — obok rozbudowy rynku — cel polityki rolnej.

9. *T. Nietupski* i *B. Kutkowska* (Wrocław) omówili „**Działalności alternatywne do produkcji rolniczej jako sposób zagospodarowania nadmiaru siły roboczej na przykładzie rejonu sudeckiego**”. Rolnictwo górskie, ze względu na trudniejsze niż na nizinach warunki produkcji, a zatem wyższe koszty i mniejsze efekty, w obecnym systemie wolnorynkowym znalazło się w bardzo trudnej sytuacji. Właściciele gospodarstw rolnych w tych rejonach, aby przetrwać, muszą poszukiwać nowych dróg i rozwiązań, zwłaszcza w zakresie wykorzystania potencjału pracy, nie w pełni zagospodarowywanego przy obecnych ekstensywnych systemach organizacji produkcji. Wielofunkcyjny rozwój wsi i rozwijanie pozarolniczych dziedzin gospodarczych stały się dla obszarów wiejskich (w tym zwłaszcza górskich) koniecznością i jedyną szansą.

W referacie autorzy przedstawili wyniki przeprowadzonej w 1993 roku analizy ekonomicznej 18 indywidualnych gospodarstw rolnych położonych w gminach górskich województwa wałbrzyskiego. Gospodarstwa te, oprócz produkcji rolniczej, prowadziły również działalność alternatywną (pozarolniczą).

Stwierdzono, że dotyczyła ona głównie handlu detalicznego i hurtowego, usług hotelarskich i transportowych oraz tartacznictwa. Była ona przy tym bardzo zróżnicowana. Przeciętnie jednak w analizowanych gospodarstwach 2/3 nakładów pracy ponoszono na produkcję rolniczą, a 1/3 na działalność alternatywną, natomiast w strukturze dochodu osobistego tylko 48% pochodziło z działalności rolniczej, 52%

zaś z działalności alternatywnej, która — jak wykazały badania — może w znacznym stopniu poprawić ogólną efektywność gospodarowania.

Uzupełnianie tradycyjnych kierunków gospodarowania o niekonwencjonalne rozwiązania pozarolnicze może zatem w gospodarstwach górskich stać się jednym ze skutecznych sposobów dostosowania się rolnictwa tych rejonów do ekonomicznego systemu gospodarki rynkowej.

B. Referaty autorów zagranicznych

Referaty przedstawiające tematykę bezrobocia na wsi i wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich w innych krajach omówili uczestniczący w konferencji naukowcy z Austrii, Bułgarii, Czech, Estonii, Niemiec, Słowacji, Szwecji i Węgier. Do tej grupy należy również zaliczyć referat *J. Kosickiego* (Warszawa) o niektórych doświadczeniach w rozwoju rolnictwa i terenów wiejskich w Anglii, Walii, Szkocji i północnej Irlandii.

Referaty te, zwłaszcza dotyczące krajów Europy Środkowo-Wschodniej, wykazały, że wiele problemów wsi i obszarów wiejskich w identyczny, względnie bardzo podobny, sposób dotyczy wielu państw tej części Europy, gdyż wynika z podejmowanych zasadniczych zmian ustrojowych i strukturalnych. Dzięki wystąpieniom ww. gości zagranicznych uczestnicy konferencji zostali zapoznani z doświadczeniami innych krajów, dotyczącymi m.in. następujących zagadnień:

- polityka rolna a rozwój obszarów wiejskich,
- drogi przezwyciężania kryzysu w rolnictwie,
- reformy strukturalne w rolnictwie,
- kształtowanie przemian strukturalnych w aspekcie walki z bezrobociem w rejonach rolniczych,
- wpływ zmian strukturalnych na zatrudnienie ludności wiejskiej,
- możliwości zwiększania zatrudnienia na obszarach wiejskich,
- wpływ transformacji rolnictwa na infrastrukturę wsi,
- wieś w obliczu zaniku tradycyjnych społeczności wiejskich,
- model określania potrzeb w procesie podejmowania decyzji przez farmerów.

W szczególności *G. Zehrt* (Rostock — Niemcy) w referacie pt. „Rozwój obszarów wiejskich w Meklemburgii na tle uwarunkowań nowej polityki rolnej” dokonała analizy zmian strukturalnych kryzysu rolnictwa tego landu. W latach 1989–1992 nastąpił tu dramatyczny spadek areалу UR oraz produkcji roślinnej i zwierzęcej (np. pogłowie trzody chlewnej spadło aż o ponad 70%), zaś liczba zatrudnionych w rolnictwie zmniejszyła się w tym czasie ze 177 tysięcy do 30,5 tysiąca osób. W celu wyjścia z kryzysu autorka zaproponowała m.in. rozwój rolnictwa ekologicznego oraz rzemiosła i turystyki. Referat ten może mieć dla nas istotne

znaczenie zwłaszcza przy rozwiązywaniu problemów restrukturyzacji wsi i rolnictwa m.in. w północno-zachodniej Polsce o przewadze b. PGR.

Referat *F. Greifa* (Wiedeń — Austria) pt. „**Wieś austriacka w obliczu zaniku tradycyjnych społeczności wiejskich**” poświęcony był omówieniu obiektywnych historycznych procesów i zmian, zachodzących na obszarach wiejskich, na wsi i w rolnictwie. Autor uznał za główne trzy następujące tezy: 1) wieś ma tylko częściowo rolniczy charakter, 2) rozwój obszarów wiejskich musi być dokonywany według zasad wielofunkcyjności, 3) wieś i obszary wiejskie w coraz większym stopniu będą podejmować funkcje społeczne (zwłaszcza z zakresu ochrony środowiska, kształtowania krajobrazu itp.). W tym celu niezbędna jest odpowiednia polityka rozwoju obszarów wiejskich, zwłaszcza polityka regionalna, oraz podejmowanie skutecznych sposobów rozwiązywania powstających konfliktów.

C. Referaty sekcyjne

Sekcja I — Wielofunkcyjny rozwój wsi a przeludnienie agrarne

J. Gajewski (Białystok) w referacie pt. „**Szanse i bariery tworzenia miejsc pracy pozarolniczej na obszarach wiejskich**” uznał, iż w związku z niskimi, nie pokrywającymi nawet podstawowych potrzeb, dochodami rolników pożądana jest na wsi wielostronna działalność przemysłowa i usługowa, zwłaszcza proekologiczna i cechująca się niską transportochłonnością. Działalność ta jest hamowana głównie przez niedostatek myślenia ekonomicznego rolników i prawie całkowity brak umiejętności samodzielnego działania. Dotyczy to zwłaszcza byłych pracowników PGR, podczas gdy rolnicy prywatni są znacznie lepiej przygotowani do samodzielności i do odpowiedzialności za swój los. Mimo braku kapitałów konieczne jest stałe poszukiwanie szans i przewyższanie barier w celu zwiększania liczby miejsc pracy pozarolniczej na obszarach wiejskich.

„**Zasoby pracy a wielofunkcyjność wsi**” to tytuł referatu *D. Kołodziejczyk* (Warszawa), w którym autorka dokonała wszechstronnej analizy przestrzennej tego tematu. Niektóre makroregiony (np. środkowo-zachodni, południowo-zachodni i południowy) odznaczają się korzystniejszą strukturą zasobów siły roboczej i jednocześnie wykazują bardziej zróżnicowaną funkcjonalnie przestrzeń. Na pozostałych terenach kraju, z uwagi na niezbyt korzystną strukturę siły roboczej i niski poziom infrastruktury, procesy przekształceń funkcjonalnych obszarów wiejskich zachodzą znacznie wolniej. W celu poprawy tej sytuacji niezbędne jest podniesienie kwalifikacji i aktywności zasobów siły roboczej oraz postęp w infrastrukturalnym wyposażeniu wsi.

W. Krupińska (Szczecin) omówiła „Wybrane problemy wielofunkcyjnego rozwoju wsi na Pomorzu Zachodnim”. W okresie transformacji gospodarki pogłębiły się dysproporcje rozwojowe na wsi, w tym dysproporcje międzyregionalne. W szczególności narasta problem bezrobocia (jawnego i ukrytego). W referacie podjęto próbę opracowania typologii obszarów wiejskich i — na przykładzie woj. szczecińskiego — dokonano taksonomicznej klasyfikacji gmin, wyodrębniając ich grupy, oparte na odpowiednio dobranych zmiennych (standaryzowanych i niestandaryzowanych). Na tym tle przedstawiono wariantowe możliwości wielofunkcyjnego rozwoju wsi tego regionu, zmierzające do aktywizacji gospodarczej oraz ograniczenia bezrobocia.

Cz. Opaliński (Wrocław) przedstawił referat pt. „Źródła i skutki bezrobocia w rolnictwie”. Za główne źródła bezrobocia w rolnictwie autor uważa proces transformacji ustrojowej i ekonomicznej, jakiemu został poddany nasz kraj. W procesie dostosowywania gospodarki do wymogów rynku popełniono wiele błędów, szczególnie w prywatyzacji rolnictwa wielkotowarowego. Na tle tych i innych błędów (omówionych w referacie) bezrobocie na wsi stało się bardzo poważnym problemem, a jego negatywne konsekwencje są bardzo różnorodne: ekonomiczne, społeczne, polityczne, zdrowotne i kryminogenne. Na margines zepchnięto rzesze rodzin wiejskich, przeżywających ekonomiczną, kulturową i psychiczną degradację.

B. Sosenko (Kraków) zajęła się „Konfliktami interesów na tle bezrobocia w Polsce”. Sprzeczności między koniecznością reform gospodarczych i ich kosztami społecznymi są m.in. związane z nieuniknionym asynchronizmem przebiegu zjawisk społeczno-gospodarczych. O ile bowiem na pozytywne efekty przekształceń potrzeba czasu, to np. masowe bezrobocie pojawia się natychmiast i grozi zahamowaniem, a nawet zablokowaniem reform. Powstają różne konflikty, np. między beneficjentami obecnego systemu a bezrobotnymi. Dotyczą one w szczególności obszarów wiejskich, zwłaszcza z dużym udziałem b. PGR. Ten konflikt interesów pogłębia wadliwie skonstruowana osłona socjalna bezrobotnych, konflikty na tle zwolnień z pracy itp.

Zmiana polityki społeczno-gospodarczej, uwzględniająca doświadczenia ostatnich lat, jest zatem niezbędna.

Sekcja II — Regionalne problemy przewycięzania przeludnienia agrarnego

Wielofunkcyjny rozwój wsi i rolnictwa oraz problematyka przewycięzania agrarnego ma swój wymiar przestrzenny o wyraźnym zróżnicowaniu i specyfice. Referaty wygłoszone w tej sekcji dotyczyły m.in.:

- makroregionu północno-wschodniego (*M. Dębiewska* i *C. Strzałkowska* — Olsztyn),
- makroregionu południowo-wschodniego (*J. Siekierski*, *P. Dudek* — Kraków),
- regionu Dolnego Śląska (*Z. Borcz* — Wrocław),

- regionu Gór Świętokrzyskich (*M. Koziej* — Kielce),
- województwa białostockiego (*R. Przygodzka* — Białystok),
- województwa siedleckiego (*A. Kożuch* — Siedlce),
- pogranicza polsko-niemieckiego (*M. Kłodziński* — Warszawa),
- wsi spiskiej (*J. Krawontka* — Kraków).

W ramach obrad Sekcji II znalazły się również dwa referaty o nieco innym charakterze, a mianowicie:

- „**Restrukturyzacja rolnictwa w aktywizacji wielofunkcyjnej wsi**” (*L. Pałasz* — Szczecin),
- „**Dostosowanie struktury produkcji zwierzęcej do popytu i wykorzystanie nisz rynkowych do zmniejszania bezrobocia agrarnego**” (*S. Okularczyk, M. Brzazgacz, T. Novak* — Kraków).

W sumie referaty Sekcji II w bardzo bogaty i wszechstronnie udokumentowany sposób wykazały ogromne przestrzenne zróżnicowanie i złożoność problematyki wielofunkcyjnego rozwoju wsi i rolnictwa oraz przeludnienia agrarnego, stając się istotną podstawą i uzasadnieniem do wprowadzenia regionalnej polityki rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich.

Z uwagi na to, iż w niniejszej publikacji omówienie, choćby skrótowe, wszystkich ww. referatów jest technicznie niewykonalne, ograniczę się do scharakteryzowania — w formie wybranego przykładu — referatu *M. Kłodzińskiego* (Warszawa) pt. „**Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich na pograniczu polsko-niemieckim**”. Na podstawie wszechstronnych badań terenowych, przeprowadzonych w kilku gminach woj. gorzowskiego i zielonogórskiego, udowodnił on, że wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich, a zwłaszcza rozwój pozarolniczej działalności gospodarczej na tych terenach, stwarza możliwość rozwiązania wielu trudnych problemów społecznych i ekonomicznych.

Dlatego dla wsi polskiej potrzebny jest nowoczesny i śmiały program wielofunkcyjnego rozwoju gmin wiejskich, w którym rozwijanie pozarolniczej działalności gospodarczej odgrywałoby znaczącą rolę. Stworzenie nowych miejsc pracy na wsi i nowych źródeł dochodów na terenach wiejskich ograniczy bezrobocie, umożliwi przejście z pracy w rolnictwie do innych zajęć, zapoczątkuje tym samym pożądane zmiany strukturalne na wsi. Wymaga to zastąpienia dotychczas wąsko rozumianej polityki rolnej — kompleksową polityką wszechstronnego rozwoju terenów wiejskich, w szczególności przez wspieranie różnych form przedsiębiorczości, rozbudowę infrastruktury, budowę nowych instytucji rynkowych, organizowanie samorządu itp.

Powodzenie programów gminnych zależy w głównej mierze od uznania ich przez samorządy lokalne za programy własne, czyli od autentycznego identyfikowania się z nimi. Istnieje bowiem — i słusznie — powszechne przekonanie, że inicjatywy wywodzące się ze środowisk lokalnych mają znacznie większą siłę i szansę realizacji aniżeli narzucane lub podpowiadane z zewnątrz. Natomiast dużą i pozytywną rolę może odegrać rozszerzanie doradztwa i dokształcania zawodowego, rynkowego,

finansowego i prawnego. Konieczne jest też stworzenie właściwego klimatu sprzyjającego powstawaniu i popieraniu rozwoju przedsiębiorczości na wsi, a także przyciąganiu kapitału (rodzimego i zagranicznego).

Wychodząc z założenia, iż wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich nie dokona się sam z siebie, autor postuluje utworzenie agencji rządowej, która by wspierała zarówno wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich, jak i niezbędne badania naukowe, nakierowane na ożywienie gospodarcze tych terenów. Należy przy tym stale pamiętać, że każda gmina ma inne warunki, zasoby i możliwości, dlatego wymaga znalezienia indywidualnej drogi rozwoju.

Wielofunkcyjność obszarów wiejskich, stanowiącą jedną z bardzo ważnych sił sprawczych rozwoju i modernizacji wsi i rolnictwa, należy jak najprędzej sprowadzić na grunt działań praktycznych.

Sekcja III — Przedsiębiorczość lokalna na wsi

Referaty tej Sekcji, choć były poświęcone różnym aspektom wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich i dotyczyły różnych regionów kraju, były ze sobą powiązane jedną wspólną myślą przewodnią dotyczącą przedsiębiorczości wiejskiej, jej wyzwalania, inicjowania i wspierania.

J. Solarz i **E. Lelito** (Kraków) w referacie „Postawy rolników w warunkach gospodarki rynkowej” — na podstawie wyników badań ankietowych przeprowadzonych w gospodarstwach rolnych woj. bielskiego i krakowskiego — przeanalizowali m.in. zamierzenia produkcyjne rolników i stwierdzili zarówno występowanie postaw wyczekujących („na przetrwanie”), jak też inicjatyw zmierzających do różnych form wielofunkcyjnego rozwoju wsi. Ogólna polityka społeczno-gospodarcza powinna ten drugi kierunek szczególnie wspierać.

E. Otoliniński (Kraków) uznał **gospodarskie przetwórstwo płodów rolnych** jako istotną formę przedsiębiorczości lokalnej oraz — w wyniku badań przeprowadzonych w 4 województwach Polski Południowej — wskazał na możliwe tu rodzaje przedsiębiorczości w układzie branżowym.

Natomiast w referacie, jaki na przykładzie 168 gmin południowo-wschodniej Polski przedstawili **S. Makarski** i **M. Grzybek** (Rzeszów), uznano podejmowanie działalności w zakresie przetwórstwa rolno-spożywczego za ważny czynnik aktywizacji środowisk wiejskich i neutralizacji bezrobocia i postulowano znaczne przyspieszenie zbyt słabego dotychczas rozwoju inicjatyw gospodarczych rolników w tym zakresie.

Za istotne dziedziny rozwoju przedsiębiorczości lokalnej na wsi — w kolejnych referatach — uznane również zostały:

- agroturystyka (**A. Barłowska-Łapka** i **L. Kaliszczak** — Rzeszów),
- przedsięwzięcia proekologiczne (**T. Bujak** — Kraków),
- agrobiznes (**B. Kożuch** — Białystok).

Dalsze referaty Sekcji III dotyczyły różnych dziedzin wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich:

J. Oleszek (Wrocław) omówił wybrane aspekty badawcze i planistyczne tego tematu na przykładzie gminy Bystrzyca Kłodzka w woj. wałbrzyskim. **E. Machowski** (Rzeszów) przedstawił czynniki determinujące wielofunkcyjny rozwój wsi na przykładzie woj. krośnieńskiego, postulując jednocześnie dokonanie kompleksowego zaprojektowania rolniczej przestrzeni produkcyjnej oraz infrastruktury i budownictwa dla różnorodnych funkcji wsi.

Tematem referatu, który opracowali **P. Gradziuk**, **B. Kościk** i **B. Klimczuk** (Zamość), była wieś wielofunkcyjna w strategii rozwoju lokalnego (na przykładzie gminy Skierbieszów w woj. zamojskim). Na tle przeprowadzonych badań w ramach Fundacji Programów Pomocy dla Rolnictwa (ASAP) autorzy uważają za niezbędne nasilenie tempa procesów dezagraryzacji gospodarki polskiej oraz szybkiej poprawy sprawności gospodarowania w rolnictwie.

M. Zaleski (Warszawa) krytycznie zastanawiając się nad tym, co może dać wielofunkcyjny rozwój wsi w aspekcie produkcyjnym, przestrzennym, demograficznym oraz w zakresie zmiany struktury agrarnej, uznał, że hasło „wielofunkcyjny rozwój wsi” nie może zastąpić właściwej polityki rolnej oraz programu rozwoju polskiej gospodarki. Podstawowym zagadnieniem, warunkującym powodzenie, jest ożywienie popytu na produkty rolne. Problemy rolnictwa można rozwiązywać tylko jako integralną część całej gospodarki narodowej. Los ludzi ze wsi jest związany i zależy od losu ludzi z miast.

* * *

Publikując powyższe sprawozdanie z ww. bardzo cennej i wartościowej międzynarodowej konferencji w Krakowie, Redakcja Postępów Nauk Rolniczych ma nadzieję, że będzie ona inspiracją i przyczyni się do dalszego postępu badań oraz praktycznej działalności w kluczowych dziedzinach wsi i obszarów wiejskich, jakie stanowią ich wielofunkcyjny rozwój oraz przewycięzanie bezrobocia i przeludnienia agrarnego.